

MOLNÁR JÁNOS

**AZ 1881-ES DEBRECENI
ALKOTMÁNYOZÓ ZSINAT EMLÉKEZETE***

A Magyarországi Református Egyház Zsinati elnökségének körlevele felhívja a gyülekezetek figyelmét arra, hogy emlékezzenek meg az 1881-es debreceni alkotmányozó zsinatról, melynek épp ma van a 125. évfordulója. Reformációi megemlékezésünk központjába így inkább református, mint általában vett protestáns téma került, de remélhetőleg nem református testvéreink számára sem lesz minden haszon nélkül való a megemlékezés.

Mikor tart a keresztyénség zsinatot? Ha visszatekintünk a múltba, megállapíthatjuk, hogy sarkalatos kérdések, viták idején, amikor a továbblépéshez szükséges konszenzusra jutni. Ilyen esemény volt az ún. jeruzsálemi zsinat, amikor még intézményes egyház sem volt, s amikor a zsidó és a pogány származású Krisztus-követők között kellett igazságot tenni. Ilyen esemény volt a niceai és az azt követő néhány egyetemes zsinat, ahol a Szentháromsággal kapcsolatos hit „Csomolungmáját” ostromolták a különböző nézeten lévő egyházatyák. Ilyen volt a tridenti zsinat, ahol épp a reformáció által felvetett kérdésekre kellett választ adnia a katolikus egyháznak. Ilyenek voltak a különböző protestáns zsinatok, amelyek közül csak pár nevezetesebbet említek, úgymint a dordrechti zsinatokat vagy a westminsteri zsinatot. És ha már Debrecennél tartunk, kárpát-medencei szinten ilyen volt az 1567-es debreceni disputa, ahol megint a Szentháromság kérdése került napirendre.

A XIX. század második felében a magyarországi református egyházban több olyan kérdés is felmerült, amit az atyák többsége nem tartott megoldhatónak másképpen, mint zsinat tartásával.

* A beszéd, amelynek szerkesztett változatát olvashatjuk, 2006 októberében a Protestáns Napok alkalmából a Honvéd téri gyülekezetben hangzott el Szegeden. [szerk.]

I.

Az első kérdés, amit érdemes megvizsgálni, hogy miért épp ekkor került sor a zsinat összehívására? A kérdésnek legalább két aspektusa körvonalazódik: egy nemzetközi és egy magyar.

A XV. században azokon a területeken, ahol elvi és gyakorlati téren elindul a reformáció, vagyis a deformálódott egyház visszaalakulása az ősegyházi, ideálisnak hitt minta szerint, nem voltak egységes nemzetállamok. A mozgalom kezdeteinek helyt adó viszonylag frissen alapított kis wittenbergi egyetem annak a Szászországnak része, amelyik a többi 200 kisebb-nagyobb államocskával együtt alkotja a Német–Római Birodalmat. A reformáció további központjai, a később svájci államszövetségként egyesült kantonok laza, alkalmi társulásokba tömörülő városállamocskák ekkor. A holland tartományok még csak függetlenséggel sem dicsekedhetnek, éppen a reformáció eszméi adják majd a szabadságharc szellemi háterszágát. De Anglia és Franciaország sem egységes nemzetállam. Ennek megfelelően ezekben az országokban egységes alkotmány alapján álló, egységes egyházi szervezet sem alakulhatott ki. A francia forradalommal polgárjogot nyert nemzeti jelszavak indítják el azokat a folyamatokat, amelyek a XIX. században az egyházi életben is gerjesztik az átfogóbb, nagyobb tömegeket azonos életrendbe terelő szervezetek kialakulását. Rajna-Weszfáliában 1835-ben fogalmazznak meg új egyházalkotmányt, Poroszországban és Bajorországban már a német protestáns egyházak egyesülése után, 1876-ban és 1877-ben, Franciaországban 1872-ben (ezt az állam nem ismerte el), két svájci kantonban 1865-ben (Sankt Gallen) és 1877-ben (Appenzel). A magyar református egyházalkotmányt és országos szervezetet szorgalmazók ismerik és tanulmányozzák ezeket a külföldi forrásokat, mintákat.¹

Magyarországon még alig jelentkeznek a reformáció első zsengei, amikor az ország három részre szakad. Bár rendeznek névlegesen országosnak meghirdetett egyházi gyűléseket, mint az 1559-es marosvásárhelyi, az 1567-es debreceni vagy az 1646-os szatmárnémeti zsinatok, de az ott elfogadott határozatok, az ország szétdaraboltsága miatt, nem válhattak hatályossá. Az egész történelmi Magyarországra érvényes alkotmány és egyházszervezet kialakítása ekkor még lehetetlen.

Az első országos érvényűnek tervezett szabályozás nem belső kezdeményezésen alapult: az osztrák kormányzat 1859-ben, Patens néven elhíresült első országos érvényű szabályozását, mint közismert, sem a magyar reformátusság, sem pedig a magyar ajkú ágostai evangélikusok nem fogadták el. A kiegyezés után válik belső szükségszerűséggé a református egyházkerületek egységének megteremtése, autonómiájuk viszonylagos megőrzése mellett.

¹ Révész 1878b, 217–219.

Összegezve: A reformáció korában nem voltak adottak a feltételek egységes, nemzeti egyházak létrehozására. Erre a XIX. században merült fel az igény mind itthon, mind külföldön.

II.

A második tisztázandó kérdés, hogy milyen állapotban volt a társadalom és az egyház a tárgyalt korszakban. A század második felében az iparosodás, a roszszul fizetett mezőgazdasági munkától való menekülés és a demográfiai robbanás létrehozta a proletariátust, főleg Budapesten, ahol a népesség három évtized alatt megkilencszereződik. A nagy vidéki városokban az ipar fejlődése következtében ellehetetlenülő mesteremberek körében elindul a tanyásodás. Előbb csak nyaranta költöznek ki a városból, majd sokan teljesen tanyasivá válnak, és kiszakadnak korábbi kapcsolatrendszerükből, így az egyházból is. Sokan hallgatnak a munkaerő-toborzók hívására, és meg sem állnak Amerikáig. A folyamat főleg a protestánsok lakta vidékeket érint, a Tiszántúlt és a Dél-Alföldet. A székely mesteremberek a Kárpátokon túli, nemrég kikiáltott román királyságban találnak munkát, sokan le is telepednek az idegen földön.

Míg a hívek sokasága a megélhetéséért küzd, az egyház vezetői, teológusok, tanárok és lelkészek elméleti harcokba ölik gyülekezetszerűbb célokra is hasznosítható energiáikat: a liberalizmus és az ortodoxia harcának időszaka ez. A templomok valósággal kiürülnek. „Gyakran előfordult, hogy a harangozás után a lelkipásztor nézte a parókiáról: megy-e valaki a templom felé. Mikor egy darabig hiába várt, üzent az egyházfival s bezáratta a templomot... Pedig néha a hívek is a papra vártak, s midőn látták, hogy nem jön ki a paplaktól, ők sem indultak el a templomba.”²

Az 1848-as forradalom után sokan keresik a baj okait. Az egyik ilyen baj, hogy Magyarországon a lelkészi társadalom nem azonosult a néppel, hanem az úri osztályhoz igyekezett tartozni. Miután a református lelkészek Bethlen Gábornótól nemességet kaptak, formailag a felzárkózás meg is történt. Ennek következtében, ahogy a nép terhei nőttek, úgy láttak egyre inkább elnyomót, mint lelki pásztort a lelkészben. A nemesekhez hasonlóan a lelkészek sem ragaszkodtak semmihez sem jobban, mint az adómentesség kiváltságához. A másik baj a néptömegek iskolázatlansága volt. Hiába hozták az iskolakötelezettségi rendeleteket, a mezőn szükség volt a munkáskézre, akkor is, ha az csak egy gyereké. Az előbbi kettő gerjesztette a harmadikat: a gyülekezetek egyházi képviselőinek hiányát. Ahol voltak presbitériumok, azok tagjai ott sem választott képviselők voltak. Noha 1848-ban a törvény előtt egyenlővé vált a jobbágy a nemessele, a valóságban a legtöbb helyen még úrvacsorát venni sem voltak hajlandók a nemesek a köznéppel együtt. A jobbágyság megszüntetése az egy-

² Bíró – Bucsay – Tóth – Varga 1949, 352–353.

házi tizedet is megszüntette, és a nép, mivel megvetésen és számára érthetetlen prédikációkon kívül gyakran mást nem igen kapott prédikátorától, nem volt hajlandó az egyházi közteherviselésre. A köznemesség a felvilágosodás egyes eszméitől áthatva az egyházat, mint a társadalmi rend változatlanóságának garanciáját, szükségesnek tartotta, de hogy vallását ő maga gyakorolja, szégyenletes és maradi dolognak tekintette. Összegezve: a társadalomban megindult átrendeződési folyamatokra az egyház nem reagált időben, s így a lelkesedés és a gyülekezetek közti kapcsolat meglazult, sok esetben megszűnt. „Voltak olyanok, akik az egyház szervezetében, intézményeinek formájában, ezeknek hiányaiban vélték megtalálni a gyengeség okait. Mások azt gondolták, hogy a legfőbb baj az egyház anyagi szegénysége és a lelkészek alacsony fizetése. Végül voltak, akik a lelkészek gondolkozásában, a prédikációk szellemében keresték és találták meg az egyház gyengülésének és a reformátusok vallástalanságának igazi okait.”³ Sokan az egyházi közállapotok javulását egy, az egyház intézményét megerősítő zsinattól remélték.

Politikai színezete is volt a zsinattartás szükségességének. A kiegyezés után sorban kerültek megvitatásra a Parlamentben olyan kérdések, amelyek az egyházi érdekeket is érintették, de a reformátusság nem tudott beleszólni ezekbe, éppen azért, mert nem volt az egész reformátusság felhatalmazásával rendelkező képviselője. Szintén a politikum körébe tartozik a nemzeti szempont. Id. Révész Imre, aki igen aktívan vett részt a zsinati előkészületekben, de kevéssel a gyűlés megnyitása előtt meghalt, így írt: „A magyar reformált egyház, már az ő több mint két ezer templomával, amelyekben az isteni tisztelet minden részben tiszta magyarul megy, több ezerekre tehető felsőbb és alsóbb iskoláival, született magyar lelkészeivel, tanítóival, tanáraival, kivált ha célszerű országos szervezete s ebből kifolyólag élő közszelleme is leendő, rendkívüli szolgálatokat tehet a tiszta magyar nemzetiség, a valódi nemzeti művelődés ügyének, és pedig nemcsak a fenntartás és védelem, hanem a célszerű haladás és tökélyesbülés tekintetében is.”⁴ Bucsai Mihály szavaival élve: „Olyan problémák, mint például az Amerikába kivándorolt hitsorsosok gondozása, a lelkészek és lelkészözvegyek öregségi és szociális ellátása, a terhek kiegyenlítése a gazdaságilag gyengébb gyülekezetek javára – megkövetelték az egyházkerületek összefogását és országos egyházi központi szervek megerősítését.”⁵

Volt egy intézménye a magyarországi reformátusságnak, ahol a kerületek képviselői időnként találkoztak: az egyetemes konvent. Ezt azonban csak egyedi problémák megbeszélésre hívták össze, hatásköre arra az egyszeri alkalomra szűlt. A kerületek többsége a konventet akarta végrehajtó szervvé változtatni, utoljára 1873-ban. A Tiszántúl azonban, tartva attól, hogy legnagyobb kerület létére ebben a konventben kisebbségben maradhat, megakadályozta a konszenzust. Az idő telt, a megoldatlan problémák halmozódtak, végül 1877-ben épp a

³ Bíró – Bucsay – Tóth – Varga 1949, 356.

⁴ Révész 1878a, 12.

⁵ Bucsay 1985, 214.

Tizántúl kérte, hogy olyan konventet hívjanak össze, amelynek egyetlen feladata legyen: az országos zsinat előkészítése. Meg kell jegyezni, hogy az országos egyház létrehozását főleg a református világiak szorgalmazták, a lelkészek többsége még mindig tartott a világi elem befolyásától.

III.

Számos egyeztetés nyomán, 1877. november 14–15-ére összehívták Budapestre a konventet, amely a zsinatot előkészítő bizottságokat hozott létre, s négy év alatt sikerült azokat a tervezeteket előkészíteni, amelyek viszonylag rövid idő alatt valószínűsítették a hatékony és eredményes zsinati tanácskozást. De azzal kapcsolatban, hogy milyen hatásköre legyen a zsinatnak, mikor és hol tartsák, kik legyenek a zsinati küldöttek, és milyen módon kapjanak felhatalmazást, máris megosztotta az atyákat.

Az előkészületek során sok területen folyt vita, itt csak néhány kérdéskört vázolunk:

– Kik lehetnek tagjai a presbitériumoknak? Némelyek minden egyházi tisztségviselőt bevonnának, míg mások azt tartják tisztességesnek, hogy aki fizetést kap az egyháztól, az ne lehessen tagja. Itt a francia példát hozzák fel, ahol az egyházi tanító nem tagja a presbitériumnak.

– Sokan gyülekezeti szinten a kettős elnökséget tartják elfogadhatatlannak. A lelkész tekintélyét féltik.

– Kérdésként fogalmazódik meg, hogy bekerüljenek-e a hitvallások az alaptörvénybe. Révész Imre külföldi példákra hivatkozva helyteleníti ezt, míg Tóth Sámuel ragaszkodik hozzá. A vita végül is úgy dől el, hogy az alaptörvény preambuluma a hitkérdéseket rábízza a teológia tudósaira.

– Sok lelkész elképzelhetetlennek tartja, hogy az anyakönyvezést ki vegyék az egyház kezéből. Meliusra hivatkozva Révész ragaszkodik a polgári anyakönyvezéshez: a debreceni hitvallás világosan kimondja, hogy bármely tisztességes ember megkötheti a házasságot, a házasság kizárólag papok elé utasítása „pápista superstitio”.

– Vita tárgyát képezi a püspöki tisztség megtartása. A külföldi protestánsok körében sehol sem ismeretes a püspöki funkció. A feudalizmus maradványának tekintik sokan, hiszen egy birtokos nemes nem állt volna szóba akárkivel, de egy püspöknek tekintélye volt. A polgárosodással viszont már más a helyzet. A lelkézszentelés indokolná esetleg a püspöki tisztség fenntartását, de valójában a lelkész hivatalba állítása jogi kérdés, nem sákramentum.

– Parázs vita alakul ki akörül, hogy az egyházalkotmány szentesítse-e a történelmileg kialakult közigazgatási határokat, vagy nyugati mintára osszák fel a nagy gyülekezeteket és az óriás egyházmegyéket. A békésbányai egyházmegyébe például 211, a nagysajóiba 14 egyházközség tartozott.

– Sokan olyan költségesnek tartják a leendő zsinattartást, hogy félelmeik szerint azt nem fogja elbírní az egyházi költségvetés.

IV.

1881. október 31-én id. báró Vay Miklós – rangidős – Tiszáninneri főgondnok nyitja meg a zsinat első ülését. Török Pál, Dunamelléki püspök, aki a rangidős püspök lenne, nem vesz részt a zsinaton. A Dunamelléki főgondnok, Tisza Kálmán miniszterelnök szintén hiányzik egyéb elfoglaltságai miatt. Noha azt üzeni, tiszteletét teszi a munkálatokon, erre végül is nem kerül sor. Vay elnöktársa így Nagy Péter, erdélyi püspök. A tanácskozások azonban egyetlen délutáni ülés kivételével mindvégig Vay Miklós elnökle mellett zajlanak.

Köszöntőjében Vay Miklós megemlíti a hiányzó előljárókat, viszont nem tér ki távollétük okaira. Visszautalva az 1791-es sikertelen budai zsinatra, kifejezi reményét, hogy az elkezdődő zsinati ülések meghozzák a kívánt eredményt. Kifejti, hogy az egyház három ügyben szokott zsinatot tartani: a tan, a szervezet és az oktatás kérdésében. Az egyházi tanokat a hittudósokra bízta. Megálapítja, hogy az egyház szervezeti szabályozása nem lesz könnyű, mert nincs törvénybe foglalva az egyház, az állam és a felekezetek közti viszony. A legfontosabbnak a „domestica”-nak nevezett egyházi közalap létrehozását tekinti. Köszönti az ágostai egyház 18 tagú küldöttségét, élén báró Prónay Dezső, dunamelléki világi felügyelővel. Ezután elfogadják a tanácskozási szabályzatot és az ügyrendet.

A huszonnégy napig tartó zsinatról elmondható, hogy kiválóan előkészített és alaposan megszervezett. Minden zsinati tag kinyomtatott tervezettel a kezében alkothat véleményt. Amikor a következő ülészenon módosításokat tesznek, már az új, módosított változat kinyomtatott példányát kapják kezükbe a tagok. Néhány érdekesség a módosításokkal kapcsolatban:

Az egyházalkotmány-tervezetről már az első tárgyalási napon kiderül, hogy a többség nem fogadja el. Szász Domokos erdélyi képviselő javaslatára a 7. §-ba beveszik, hogy az erdélyi egyházkerület „alkotmányos szervezete érintetlenül hagyatik”.⁶ Miklovicz Bálint javasolja a következőt: „A magyarországi reformált egyház zsinat-presbyteri rendszer szerint igazgatja s kormányozza magát”. Az 1848-as XX. törvényben szavatolt lelkipozozói jogot, most köteles-

⁶ A zsinattal kapcsolatos idézetek forrása: *A Magyarországi Reformált Egyház 1881. október 31–november 24-én Debreczenben tartott országos zsinatának jegyzőkönyve.*

ségé teszi a zsinat: a lelkipásztor „kiváló kötelessége meglátogatni és vigasztalni úgy a magán-, mint a közkórházakban levő beteget, foglyokat és a törvény által halálra ítéltet, amit fölkérés és fölhívás esetében, mindig teljesíteni tartoznak”. A közigazgatási határok nem változtatnak, és a nagy gyülekezetek felosztásának kérdését is elhalasztják. A XXI. ülésen létrehozzák a közalapot. Azonnal felajánlásokat tesznek az alaptőke létrehozására. Ifj. báró Vay Miklós már 1858-ban alapítványt tesz, de akkor nem sikerül létrehozni a közalapot, ezért az alapítvány hozamát a sárospataki akadémia támogatására fordítják. Vay a zsinaton rendelkezik, hogy ezután a közalap tőkét gyarapítsa az alapítvány. Az első adományozók rajta kívül id. báró Vay Miklós, Ragályi György, Ballagi Mór, László József, Makai Dániel, de mire a zsinat befejeződik, több mint 60 adakozó kéri felvételét a listára a zsinaton kívülről is. A befejező momentum Nagy Péter kolozsvári püspök záróimája.

A király, Ferenc József nem hagyja jóvá a zsinat határozatait. Az iskolaügy egyházi rendezését teljes mértékben elutasítja, de az egyéb rendelkezésekre is észrevételt tesz. Ezért 1882. szeptember 11. és 17. között egy II. ülést tartanak. A zsinat, noha „a legtávolabbról sem fogadhatja el a leirat... felfogását”, az iskolaügy nélkül, és a kisebb királyi észrevételek beiktatásával újra felterjeszti az egyház alkotmányát, s ezúttal megkapja a jóváhagyást. Ezzel megalakul az egységes, országos Magyarországi Reformált Egyház.

V.

A zsinat jelentősége többek közt abban áll, hogy „[e]gységesen és egyetemesen csak az 1881-ben tartott debreceni zsinaton hozott egyházi törvények alapján szervezték meg a presbitériumot valamennyi egyházközségben.”⁷ „A lelkészt, gondnokot és presbitereket az egyházközség tagjai választják; ugyancsak ők határoznak vagyoni ügyekben is. Az egyházközség tagjai jogaikat vagy a gyűlésen vagy a képviselői gyűlésen gyakorolják... Presbiternek választható 24 évet betöltött, tisztességesen élő férfi, aki egyházi tartozásait rendszeresen fizeti.”⁸ A zsinat új feladat- és hatáskörrel ruházta fel az Egyetemes Konventet. A zsinatok közti időben ez a szerv képviseli a református egyházat, ez szabályozza az iskolaügyet, felügyeli a közalapot, és gondozza a diaszpórát, segíti az amerikai és romániai református gyülekezeteket.

A zsinat megoldotta a szervezeti kérdések egy részét, s bár intézményében így megerősödött az egyház, a templomok nem teltek meg, a hívek legnagyobb része még mindig távol maradt. Miközben sok vidéken tömegesen hagyták el a református egyházat az emberek és fordultak a később neoprotesztánsnak nevezett mozgalmak felé. A XIX. század végén, a zsinat által meg nem oldható lel-

⁷ Bíró – Bucsay – Tóth – Varga 1949, 358.

⁸ Bíró – Bucsay – Tóth – Varga 1949, 381.

ki problémák orvoslására új mozgalom indult, a belmisszió, amely már a zsinat idején kezdett eszmélni.

Összegzésképpen elmondhatjuk, hogy az 1881-es országos zsinat megteremtette azt a keretet, amely mint egy ház, védelmet, menedéket nyújt a benne lakóknak a külső viharok, a változó idő viszontagságai közepette. De hogy a házban lakók, a gyülekezetek ezzel a védelemmel boldogul élhessenek, még sok tennivalója akadt és akad ma is minden, a Krisztus ügyéért felelősséget érző egyháztagunknak.

Felhasznált irodalom

Bíró Sándor – Bucsay Mihály – Tóth Endre – Varga Zoltán: *A magyar református egyház története*. Budapest, 1949, 352–353.

Bucsay Mihály: *A protestantizmus története Magyarországon 1521–1945*. Budapest, 1985, 214.

Révész Imre: Egyházunk sikertelen küzdelmei a múltban s a jövő zsinat felőli remények, *Protestáns Figyelmező*, IX. évfolyam (1878a), 1. füzet, 1-15.

Révész Imre: Zsinati teendőink mivolta, rendszere és egymásutánja, *Protestáns Figyelmező*, IX. évfolyam (1878b), V–VI. füzet, 212–259.

A Magyarországi Reformált Egyház 1881. október 31 – november 24-én Debreczenben tartott országos zsinatának jegyzőkönyve. Debreczen, Tóth Sámuel kiadása, 1882.